

О. М. Кагановська,

Київський національний лінгвістичний університет, м. Київ

ВІДТВОРЕННЯ КОМІЧНОГО У ХУДОЖНЬОМУ ПЕРЕКЛАДІ АВТОРСЬКИХ КАЗОК

У статті представлено комплексне дослідження комічного в художніх перекладах авторських казок. У процесі перекладу поетапно йдеться про: а) доперекладацький аналіз, під час якого перекладач знайомиться з творчістю автора з метою визначення головних ознак індивідуального авторського стилю; б) перекладацький аналіз, який передбачає визначення інваріантів перекладу, підпорядкованих ключовій функції твору; в) пошук стратегій і тактик перекладу; г) оцінювання перекладачем варіантів перекладу на рівні мінімальних синтаксично завершених одиниць; д) оцінювання якості перекладу як композиційно завершеної частини цілого. При збереженні гармонії між усіма рівнями та відтворенні більшості інваріантів переклад може вважатися адекватним.

Ключові слова: авторські казки, комічне, перекладацький аналіз, перекладацькі втрати.

В статье представлено комплексное исследование комического в художественных переводах авторских сказок. В процессе перевода поэтапно рассматриваются: а) допереводческий анализ, в ходе которого переводчик знакомится с творчеством автора с целью определения основных признаков индивидуального авторского стиля; б) переводческий анализ, предполагающий определение инвариантов перевода, подчиненных ключевой функции произведения; в) поиск стратегий и тактик перевода; г) оценивание переводчиком вариантов перевода на уровне минимальных синтаксически завершённых единиц; д) оценивание качества перевода как композиционно завершённой части целого. При сохранении гармонии между всеми уровнями и воспроизведении большинства инвариантов перевод может считаться адекватным.

Ключевые слова: авторские сказки, комическое, переводческий анализ, переводческие потери.

The article presents a complex study of reproducing the comic in literary translation of author fairy-tales. The key stages of the translation process are singled out: а) pre-translation analysis, during which the translator familiar with the work of the author seeks to identify the key features of the individual style; б) translation analysis, when the invariants of translation are determined; в) choosing the ways and means of translation; г) evaluating the translation variants, first on the level of particular units; д) evaluating the translation quality as part of the completed composition.

Key words: author fairy-tales, the comic, translation analysis, translation losses.

Передача комічного у художньому перекладі є актуальною проблемою сучасного перекладознавства, спрямованого на дослідження шляхів відтворення структурно-семантичних, функціонально-прагматичних і семіолінгвістичних особливостей оригіналу. Відсутність комплексного визначення поняття комічного, недостатній лінгвопоектичний аналіз мовних та позамовних засобів створення комічного негативно впливає на якість перекладу текстів з ефектом комічного. За останні десятиліття вітчизняні та зарубіжні вчені розглядали різні аспекти комічного: природу та психологію гумору, механізми його породження (Ю. Борев, А. Карасик, А. Лук та ін.), мовні засоби реалізації гумору та сатири (Т. Буйницька, О. Земська, О. Кагановська, М. Панина, О. Шонь, А. Щербина та ін.), однак темі відтворення комічного у процесі перекладу присвячено лише декілька робіт (Д. Вавринюк, А. Гарамян, М. Якименко). Проте і в названих дослідженнях проводиться аналіз способів перекладу тільки окремих засобів створення ефекту комічного, отже комічне в цілому і в авторських казках зокрема не аналізується комплексно.

Розглядаючи сучасні вітчизняні наукові доробки, можна визначити, що актуальними дотепер залишаються кілька проблем. Передусім йдеться про розробку визначення поняття комічного для подальшого встановлення перекладацьких завдань під час його відтворення. Не менш актуальними є залучення лінгвопоектичного аналізу твору, що перекладається, з одного боку, і визначення основ адекватного відтворення комічного мовою перекладу – з іншого, а також уточнення критеріїв оцінювання перекладу.

У визначенні перекладацьких завдань у процесі відтворення комічного в художньому перекладі авторських казок виокремлюються диференційні ознаки поняття: наявність реципієнта є обов'язковою умовою реалізації комічного, оскільки комічне не існує поза соціумом; в основі комічного міститься невідповідність (взаємодія протилежних, взаємовиключних сторін і тенденцій, предметів і явищ, які водночас перебувають у внутрішній єдності і взаємопроникненні, виступаючи джерелом саморуху і розвитку об'єктивного світу і пізнання), яку усвідомлює реципієнт; результатом усвідомлення комічного є суб'єктивна позитивна реакція реципієнта.

Джерелом комічного в авторських казках (як і в художній літературі в цілому) є автор твору, його інтенція. У такому разі повинні реалізуватись дві умови, а саме свідоме прагнення автора створити ефект комічного (авторська інтенція) і наявність реакції реципієнта, яка б указувала на усвідомлення ним комічного, яке створив автор. Таким чином, комічне у літературі втілюється у свідомо створюваній автором тексту невідповідності певного (мовного чи позамовного) явища актуальним соціальним стандартам, яка усвідомлюється реципієнтом і викликає у нього суб'єктивну позитивну реакцію [4, с. 7]. Така незмінна характеристика комічного, як невідповідність, проявляється у різних формах. Найчастіше це невідповідність між формою та змістом, мовою автора та сутністю події, що у художньому творі створює комічний ефект. Характерними є невідповідності між морально-естетичною сутністю і зовнішністю образу, між його реальною суспільною значимістю і його високою думкою про себе. Взаємопов'язаність в авторських казках протилежних явищ, показ суперечностей, що існують між ними, створюють ефект комічного, причому невідповідність може виникати на різних рівнях – фонетичному, морфемному, лексичному, фразеологічному, синтаксичному, семантичному, тексто-

вому; вона може мати імпліцитний чи експліцитний характер, проте її наявність є обов'язковою умовою для створення ефекту комічного. Засобом створення комічного у художньому тексті може слугувати будь-який мовний знак, якщо він зводиться до категорії невідповідності.

Якщо текст має прагматичне спрямування комічного ефекту, то комічне стає інваріантом перекладу. При перекладі такого твору не обходиться без певних втрат, оскільки збільшення кількості інваріантів перекладу ускладнює можливість їхнього одночасного відтворення. Сутністю об'єктивної деформації є процес накопичення об'єктивних різномірних лексико-семантичних, словотвірних та граматичних змін за кількісними показниками тексту, який не завжди має наслідком адекватне відтворення смислового та/або стилістичного інваріантів оригіналу. Натомість суб'єктивна деформація є результатом таких суб'єктивно-перекладацьких перетворень тексту оригіналу, які можуть у сукупності призводити до суттєвих відхилень від художнього завдання автора, а також порушувати норми цільової мови задля розширення її виражальних можливостей або досягнення прагматичної адекватності перекладу [див. 6, с. 13]. Перекладацька деформація – відносне та амбівалентне явище з причин варіативної зумовленості перекладацьких рішень (відносність деформації), а також у зв'язку з можливою наявністю у художньому перекладі двох полярних сутностей – інваріантності семантики окремих мовних одиниць у розумінні «пересічного» адресата та варіативності семантики і прагматики цих елементів у сприйнятті «зразкового» читача перекладу (амбівалентність деформації).

Визначивши загальну мету (адекватний переклад твору із відтворенням комічного як домінанти), перекладач вибудовує перекладацьку стратегію, звертаючи особливу увагу на прагматику оригіналу. Для розкриття авторського задуму та його відтворення у перекладі мають ураховуватися як суб'єктивні чинники (картина світу автора, до якої входять концептуальна, національна, ціннісна, мовна картини світу), так і суб'єктивні, а саме загальний стан розвитку літературної мови певної епохи, ідейно-композиційне оформлення літературного твору тощо. На основі перекладацького аналізу та ознайомлення з творчістю автора перекладачеві необхідно визначити характерні ознаки авторського стилю та його домінанти. Лінгвопоетичний аналіз творів надає змогу виокремити найпоширеніші моно-стилістичні засоби, на основі яких реалізовано ефект комічного: промовисті імена, гра слів, зевгма, оксюморон, евфемізм, авторська метафора, фразеологічні одиниці, стилізація мовлення.

Зміна орієнтирів, що відбулася в перекладознавстві за останні два десятиріччя, була пов'язана із загальними тенденціями в гуманітаристиці й вивела на перший план культурно-зумовлені проблеми перекладу, до яких належать інтертекстуальність та іронія. В авторських казках інтертекстуальні посилання є домінантним прийомом, а фундаментальною функцією стає надання оповіді іронічного звучання.

Наприкінці 80-х років минулого століття у світовому перекладознавстві відбувся так званий «культурний переворот», що найвиразніше висвітлений у працях С. Басснетт, А. Лефевра, Г. Турі. Він був пов'язаний зокрема з утвердженням когнітивного підходу до вивчення мови та з дискурсивним переворотом, суть якого полягає в усвідомленні того, що інтерпретація змісту мовлення великою мірою залежить від індивідуально-психологічних та соціально-культурних чинників дискурсу. Фокус перекладознавчих досліджень перемістився з лінгвістичних особливостей текста-джерела на функцію перекладу в цільовій культурі.

Увага до культурологічних проблем перекладу зумовлена усвідомленням того, що культурно-специфічні поняття, навіть за відносної близькості культури-джерела й цільової культури, часто виявляються складнішими для перекладача, ніж відтворення синтаксичних чи стилістичних особливостей оригіналу. До таких проблем належать зокрема іронічні висловлювання, чий глибинний смисл прочитується лише у відповідному культурному контексті. Дослівний переклад іронічного вислову іншою мовою нерідко викривляє первинний смисл чи й узагалі виявляється нісенітницею, оскільки кожна культура має власні метафори, ідіоми та способи створення тонкої двозначності. Іронізуючи, мовець висловлює своє ставлення до прямої інтерпретації якогось твердження. Зауважимо, щоб розпізнати іронію, треба зрозуміти, що мовець цитує якесь (реальне чи вигадане) джерело, від якого наявно відмежовується. Якщо цитується реальне джерело, то має місце власне інтертекстуальна іронія.

Поняття інтертекстуальності доволі багатоаспектна, і конкретне його трактування істотно різниться залежно від теоретичних та філософських установок, якими керується дослідник. Спільним для всіх є лише постулат, що кожний текст – це «реакція» на попередні тексти. У більш вузькому сенсі інтертекстуальність трактується як літературний прийом задля досягнення певного ефекту; зокрема важливо розглянути, як саме свідомі посилання автора на попередні тексти, тобто прототексти, модифікують смисли нового тексту, тобто метатексту [див. 3, с. 5].

Інтертекстуальна іронія розглядається як властивість постмодерної літератури, яка має кілька рівнів проситання. Її можна читати «наївним способом», не вловлюючи інтертекстуальних зв'язків, або ж «свідомо» – розпізнаючи й належно інтерпретуючи ці зв'язки. Ці два способи прочитання, за У. Еко, відповідають двом типам читачів: «наївному» та «ідеальному» [7, с. 178].

На поняття інтерпретації тексту безпосередньо впливає теза про те, що літературний текст не має постійного «значення». Кожне нове проситання тексту – це нова інтерпретація, яка залежить від багатьох чинників, а саме особистості й досвіду читача, його пресу позицій, культурної ситуації, стереотипів тощо. Прочитання тексту не просто передає смисли, які вклав у нього автор, а насамперед створює нові смисли. Перекладачеві такий підхід дає величезну свободу – якщо автор «умер», а оригінал більше не вважається ні священним, ні авторитетним джерелом, то перекладач може грати з ним, як йому заманеться. Інтерпретація й сприйняття тексту, безперечно, залежать від різних чинників дискурсу, однак це не означає, що в змісті тексту взагалі немає інваріанта. Знаки, з яких складається текст, у контексті культури-джерела переважно мають доволі чіткі, соціально постійні смисли – оскільки інакше комунікація була би взагалі неможлива. При інтерпретації

тексту з інтертекстуальними посиланнями перекладач, на відміну від звичайного читача, має керуватися не суб'єктивними асоціаціями, а смислами компонентів тексту як семіотичних одиниць у контексті культуроджерела. Інтертекстуальна іронія виникає при зіставленні двох різних за тональністю контекстів, що містять спільний елемент – фразу, уривок, сюжетну лінію тощо, який слугує алюзією метатексту на прототекст. Ефект, що виникає при цьому, залежить від ступеня контрасту між двома контекстами – від легкого відсторонення чи заниження тону до цілковитої зміни смислу спільного елемента в новому контексті. Відтак, щоб відтворити в перекладі авторських казок інтертекстуальну іронію, треба зберегти якнайбільше контекстів, що потенційно простежуються в оригіналі, а найголовніше – відтворити їхню тональність, водночас залишивши можливість «наївного» прочитання. Тобто, цільовий текст, як і оригінал, має бути когерентний уже на поверхні: «глибші» смисли мають бути неочевидними і доступними лише для інтертекстуально-свідомих читачів. Перекладач має проаналізувати, що саме кожний такий знак вносить у текст і які його аспекти треба зберегти, а якими варто пожертвувати в процесі переносу в іншу мову.

У свідомості людей, об'єднаних мовою та історією, існує певний набір текстів, культурних кліше, уявлень та стандартних символів, за якими закріплений певний смисл, усі вони становлять культурну пам'ять носіїв певної мови / культури, без якої неможливе існування жодної комунікативної системи. Ця культурна пам'ять становить так звану інтертекстуальну енциклопедію. Множинність інтерпретацій художнього тексту зумовлена насамперед неоднаковою здатністю читачів розшифровувати ускладнені культурно-специфічні знаки, з яких складається цей текст. Щоб створити якісний переклад, перекладач навряд чи може діяти як «наївний» читач і керуватися суто власною уявою чи особистою інтерпретаційною позицією. Натомість йому не варто намагатися стати «ідеальним» читачем, «розшифровуючи» смисли компонентів тексту-джерела як знаків в контексті відповідної культури.

Казка здавна посідає почесне місце в житті людини. З самого дитинства і до сивої старості вона є органічною частиною її буття. В умовах так званого «інформативного засилля» відчувається прагнення до збереження загальнолюдських духовних цінностей, скарбницею яких завжди були і залишаються казки. На сучасному етапі розвитку перекладознавства є можливість використати усе багатство наукової спадщини для випрацювання нових підходів до розгляду перекладознавчих аспектів тексту, один з яких – семіологічний – пропонує комплексно розглядати переклади авторських казок. Семіолінгвістичні знаки функціонують у художньому тексті за своїми законами і створюють релевантні для перекладу системи, які об'єднують в собі мікро-, макро- та мегазнаки. Ці знаки сприяють формуванню додаткових смислових прошарків позначуваного завдяки актуалізації у свідомості реципієнта асоціацій культурно-історичного характеру [див. 5, с. 14]. При відтворенні мегазнака у перекладі авторських казок застосовуються такі лексико-граматичні трансформації, як експлікація, конкретизація, модуляції, граматичні заміни та калькування. У якості компенсаторного засобу може залучатися також графічне виділення мовно- та семіотично навантаженого текстового відрізка. Для відтворення макрознаків у перекладацькому арсеналі зберігаються транскрибування, лексико-семантичні заміни й граматичні трансформації, використовуються повні або часткові еквіваленти. Результати перекладацького аналізу мікрознаків демонструють прийоми конкретизації, лексико-семантичних і лексико-граматичних трансформацій, буквального відтворення лексій, використання повних або часткових еквівалентів, калькування та модуляції.

У рамках семіолінгвістичного аналізу текстів авторських казок було вилічено декілька художніх кодів, які пронизують кожний окремий макрознак. Серед них слід назвати представлений вище інтертекстуальний та сюжетно-композиційний коди, що отримали відображення у цільовому тексті, проте зазнали трансформацій при перекладі. Інтертекстуальний код мегазнака відбивається у трьох типах традиційних казкових формул: початкових, серединних і кінцевих. За ступенем збереження авторських інтертекстуальних вкраплень доходимо висновку, що перекладачі намагаються максимально зберегти особливості авторської текстопобудови, враховуючи інтертекстуальні складові. На різних рівнях тексту простежується динаміка функціонування зв'язку «індивідуальна семіосфера автора» – «індивідуальна семіосфера перекладача». Аналіз тексту на рівні слова, словосполучення та речення засвідчив характерні авторські мовностилістичні особливості та перекладацькі труднощі при відтворенні семіотично навантажених мовних елементів тексту, а також контекстуальні можливості та способи їх подолання. Ефективність застосування семіолінгвістичного підходу до аналізу перекладу авторських казок забезпечується, передусім системним уявленням про авторський казковий текст, який завдяки цьому підходу постає як чітко структурована єдність. Важливими є глибше осягнення особливостей авторської семіосфери, а також можливість виокремлення і відтворення збагаченого позамовними факторами позначуваного.

Виділяються такі прийоми відтворення комічного у перекладі авторських казок: пошук ситуативного відповідника; пошук відповідника з підвищеним рівнем емоційності; транскодування; поєднання транскрипції та транслітерації з додаванням словотворчих морфем; калькування; антонімічний переклад; лексико-семантичні трансформації; фонетично-імітаційні трансформації [4, с. 14]. Серед авторських засобів створення комічного та засобів їхнього перекладу передусім виділяємо утворення комічного на фразеологічному рівні; вживання індивідуально-авторських метафор; введення у текст неординарних порівнянь. У передачі засобів створення ефекту комічного перекладач у кожному окремому випадку віднаходить індивідуальні способи вирішення перекладацької проблеми для досягнення ефекту комічного.

Комічне стає інваріантом перекладу, якщо належить до домінант авторського стилю. Розглядаючи окремий випадок створення комічного, перекладач установлює, які засоби дозволили викликати комічний ефект в мові оригіналу, адже вживання певних засобів може бути домінантою авторського, після чого визначається, чи може він досягнути такою ж засобами ефекту комічного при перекладі. При неможливості збереження

змісту та форми одночасно з прагматичним ефектом перекладач змішений рахуватися з втратами. Втрата комічного у перекладах текстів із чіткою авторською інтенцією на комічне робить переклад більш неадекватним, аніж навіть утрата певного елементу чи форми. При мінімізації перекладацьких утрат та адекватного відтворення комічного перекладач повинен володіти високим ступенем перекладацької компетенції та вмінні визначати пріоритети, вибираючи між складовими художнього твору. У процесі перекладу поетапно йдеться про доперекладацький аналіз, під час якого перекладач знайомиться з творчістю автора з метою визначення головних ознак індивідуального авторського стилю. Суто перекладацький аналіз передбачає визначення інваріантів перекладу, підпорядкованих ключовій функції твору (на змістовому рівні – образи, передачу яких можливо кількісно виміряти набором сем; на формотворчому – ритм, рима; на прагматичному – ефект комічного), а також пошук стратегій і тактик перекладу. Перекладачем мають оцінюватися варіанти перекладу на рівні мінімальних синтаксично завершених одиниць, наприклад, речень. При збереженні гармонії між усіма рівнями та відтворенні більшості інваріантів переклад може вважатися адекватним.

Складність відтворення в перекладі комічного в цілому та іронії зокрема зумовлена передусім тим, що твори-прототексти, використані для створення іронії, в іншомовній культурі здебільшого не належать до прецедентних текстів, попри наявність їхніх перекладів, а цитовані фрагменти цих творів у перекладах не стали відомими висловами, не мають чітких конотацій і не асоціюються безпосередньо зі своїми первинними контекстами, тобто не можуть функціонувати в цільовому тексті як знаки. Відтак, щоб відтворити в перекладі іронію, треба компенсувати недостатню семіотичність алюзій на прецедентні тексти культури-джерела, залишивши водночас можливість «наївного» прочитання.

Література:

1. Гомон Н. В. Відтворення персоніфікації в іспансько-українському перекладі : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.16 / Н. В. Гомон. – К., 2013. – 20 с.
2. Кагановская Е. М. Ирония как средство создания речевой установки в художественном тексте (на материале приведенный Марселя Эме): дис. ... канд. филол. наук : 10.02.05 – романские языки / Е. М. Кагановская. – К., 1992. – 178 с.
3. Кам'янець А. Б. Відтворення інтертекстуальної іронії в англо-українському художньому перекладі : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.16 / А. Б. Кам'янець. – К., 2009. – 19 с.
4. Колесник Р. С. Відтворення комічного у художньому перекладі (на матеріалі творів німецькомовних авторів XX століття) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.16 / Р. С. Колесник. – К., 2011. – 20 с.
5. Моспан Н. В. Семіолінгвістичний аспект казок Р. Кіплінга в українських перекладах : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.16 / Н. В. Моспан. – К., 2009. – 20 с.
6. Ребенко М. Ю. Об'єктивні та суб'єктивні аспекти перекладацької деформації у художньому перекладі : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.16 / М. Ю. Ребенко. – К., 2013. – 18 с.
7. Eco U. Les limites de l'interprétation. Essai : Trad. de l'italien / U. Eco. – P. : Bernard Grasset, 1992. – 406 p.